

כי בחזקת יד – מאז ועד היום

פער גדול קיים בין ציווי ה' את משה על הבכור, לבין ציווי משה אל העם. במאמר זה נזחה שתי נקודות מבט על מצוות הבכור, מפגש עומק עם 'יד ה' החזקה', ומבט חדש על זיכרון יציאת מצרים.

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: קַדְּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּבִנְיָיִם שְׂרָאֵל בְּאֶדְם וּבְבִהֶמָּה לִי הוּא: (שמות יג, א-ב)

במילים אלו פונה ה' אל משה ומצווה אותו על קדושת הבכורות. בעקבות הציווי פונה משה אל העם. אילו התבקשנו לדמיין מהו תוכן דיבורו אליהם, דומה שהיינו מצפים להלימה בין הציווי המקורי לבין ציווי של משה. באופן מפתיע, משה פותח בנאום היסטורי, מתאר את עתידו של העם, ומשלב בו שורה של מצוות: חמץ ומצה, הגדה לבן, אות על היד וזיכרון בין העיניים. רק בסיומו הוא שב ומצווה על הבכורות. הפתעה צפויה גם בתוכן הציווי על הבכור, השונה כל כך מצורתו המקורית:

וְהָיָה כִּי יִבְאֶרְךָ ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָךְ וְלְאַבְתָּיִךָ וְנִתְּנָה לָךְ: וְהִעֲבַרְתָּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לָהּ וְכָל פֶּטֶר שִׁגְרָה בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לָךְ הַנֶּזְכָּרִים לָהּ: וְכָל פֶּטֶר חֲמֵר תִּפְדֶּה בְּשֵׂה וְאִם לֹא תִפְדֶּה וְעֲרַפְתּוּ וְכָל בְּכוֹר אָדָם בְּבִנְיָיִם תִּפְדֶּה: (שם, יב-טז)

ה' ציווה על קידוש בכורות שאינו תלוי בזמן ובמקום, ומשה מוסיף לו עיתוי - בעקבות הכניסה לארץ; ה' דיבר על 'קידוש', ואילו משה מדבר על העברה ועל פדיון. ניתן להבחין בהבדלים רבים נוספים בין צו ה' לבין תרגומו על ידי משה. מה מקופל בפערים אלו? מה בין מבט א-לוהים על+ הבכור לבין מבטו של משה עליו?

נקדים ונאמר: עצם קיומם של פערים מעין אלו, הוא אחד הצירים המרתקים, היפים והעמוקים במקרא. בכל מקום שמתואר בו ציווי א-לוהי ולצידו מתואר מימוש, קיים פער משמעותי ביניהם. כשאין פער, אין צורך לחזור ולתאר את הסיפור; די לומר את הציווי, ולאחריו לציין: "וַיַּעַשׂ כִּן מֹשֶׁה" (שמות יז, ו) או "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" (במדבר יד, ט). חזרה על המימוש כמוה כהזמנה להקשבה, וכשמטים אוזן להקשיב מגלים פערים שלא יאומנו. הנביאים שמעו את דבר ה' המשקף אמת אלוהית גדולה ונצחית, אך אינו ממלא את החלל; א-לוהים פינה להם מקום, והזמין אותם לומר את דברם. פער זה מצביע על כך שא-לוהים אינו כובש את לב עבדיו. א-לוהים מפנה מקום לאדם, ומשוחח עם רצונותיו ועם עולמו הפנימי.

מנוע לעתיד

כך פותח משה את נאומו: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־הָעָם זָכוֹר אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יִצְאֲתֶם מִמִּצְרַיִם מִבְּיַת עַבְדִּים כִּי בְּחֲזֹק יָד הוֹצֵאתָ אֶתְכֶם מִגֵּר וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ (י"ג, ג). זה עתה יצא העם ממצרים והם מצווים לזכור את היום הזה בהקשר ליד א-לוהים החזקה שהוציאה אתכם ממצרים. שחוללה את הניסים והביאה אתכם עד הלום. מכאן ועד סוף הפרשייה הוא משרטט תהליך היסטורי, שבו יציאה ממצרים, כניסה לארץ, צמיחה והתפתחות, אליו נלווית שורת מצוות שנושאן הוא 'יד ה' החזקה'. שיאו של התהליך בפדיון הבכור, החותם את הפרשייה.

מהו 'חזקת יד ה'?' 'יד ה' פירושה 'מעשה א-לוהים', או פועלו. הביטוי 'יד ה' חזקה' פירושו - מעשה א-לוהים חזק, שאינו תלוי בחוקי הטבע וסדריו. משל לאב האוחז בידו בבנו והולך עימו, בדרך ובקצב שהאב מכתוב. הבן מניע את רגליו וגופו, משתף פעולה, אבל המתבונן בתנועת הבן יודע שידו החזקה של האב היא המנוע לפועלו. בפרשייה זו, יציאת מצרים מגלמת את המעשה הא-לוהי הבלתי תלוי, ביטוי לעובדה שללא הושטת יד א-לוהית זאת, לא היה העם יוצא משעבוד מצרים.

בדבריו משתקפת תפיסת עולם: זיכרון יציאת מצרים איננו נוסטלגיה המנכיחה מאורעות שחלפו. הזיכרון הוא מפגש חי עם תנועת חיים מתמשכת. בהקשר לזיכרון היציאה ממצרים, כמו הושיט ה' יד חזקה לישראל, יצא עמם ממצרים, ואחיזה זו ממשיכה ללוות אותם בתהליכי הגאולה שבהם הם פוסעים מדור לדור. מכאן ועד סוף הפרשייה פושטת היד החזקה צורה, ולובשת צורה – ביטויים, בשורה של מצוות: איסור אכילת חמץ, מצוות אכילת מצה, איסור "ולא יראָה לָךְ חֶמֶץ וְלֹא יִרְאָה לָךְ שָׂאֵר בְּכָל גְּבֻלְךָ" (שם, ז), והגדת לבנך, מצוות הבכור, ולאות על ידך ולזיכרון בין עיניך.

עד כאן – נקודת מוצא. כעת ממשיך משה ומתאר תהליך היסטורי העומד לפתחו של העם. "היום אֲתֶם יֵצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב" (שם, ד), ובשלב הבא תיכנסו אל הארץ. יד ה' תמשיך ותלווה אתכם בתהליכי ההתפתחות שתעברו. בשורות הבאות תוצגנה נקודות ציון, שדרכן ניתן לצפות בתהליך העובר על העם, וביד ה' החזקה! במופעיה השונים, התואמים¹.

פרספקטיבה הולכת ונרקמת

תחילת דיבורו של משה היא בהווה:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זְכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאֶתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֶבְדִּים כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ: (שם, ג)

'זה עתה יצאתם ממצרים', אומר משה לבני ישראל, 'הוציאו יומנים וסמנו יום זה כהיסטורי'². ליד ה' החזקה' שבו, מתלווה מעתה מצווה תואמת - "ולא יאָכֵל חֶמֶץ". תכולתה - יום אחד, יום היציאה. מהותה - החמץ מסמל את כוחם של תהליכי הטבע לחולל שינוי,

¹ נקודות ציון אלו ישמשו כטעימה, מכיוון שהבנה מקיפה של הפרשייה מצריכה לימוד אינטנסיבי, הרבה מעבר למה שניתן להציע במסגרת מצומצמת זו.

² ניואנס יפה נוכח בתיאור "הוציאה ה' אֶתְכֶם מִזֶּה": הציון "מִזֶּה" פירושו - ממצרים, שעליה מצביע משה. הצבעה פיזית על המקום יוצרת זיקה מוחשית למרחב שבו הם נתונים, מנכיחה אותו, ואף יוצרת ניגודיות. המקום הדומיננטי כעת הוא מצרים, עליה מצביעים, ומנגד - המקום שבו נתון כעת העם, אינו חשוב דיו כדי לצינו. שתיקה זו מנוגדת לשלב הקרוב בפסוקים, שבו התייחסות מודגשת למרחב - עם כניסתם אל הארץ.

מעבר מרתק מעמדת צופה אחת לעמדה אחרת, מתקיים בין הפסוק הנדון לבין הפסוק שלאחריו - "היום אֲתֶם יֵצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב" (יג, ד). בראשון מתוארת היציאה ממצרים פעמיים בלשון עבר: "זְכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאֶתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֶבְדִּים כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ". בפסוק השני מתוארת היציאה בלשון הווה: "היום אֲתֶם יֵצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב". מה פשר השינוי? התשובה נעוצה בפרספקטיבה המשתנה מפסוק לפסוק. בראשון מתייצב משה בעמדה קונקרטיבית, 'כאן ועכשיו', ומצביע אל עבר הזמן - "היום הַזֶּה". גם הצבעתו אל עבר מצרים היא מוחשית - "הוציאה ה' אֶתְכֶם מִזֶּה". אך מתבקשת היא התנסחות בלשון עבר, שהרי פיזית כבר יצאו בני ישראל ממצרים. בפסוק השני הציון הוא - "היום", בתיאור מופשט, ללא הצבעה מוחשית. הקשר הרחב - "בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב" - מבטא סוג של התרחבות והפשטה. חודש האביב עדיין בעיצומו, וממילא מתבקש להתייחס אל היציאה בלשון הווה - "היום אֲתֶם יֵצְאִים", שהרי בהקשר רחב זה היציאה עדיין בעיצומה, ובמידה רבה רק החלה את דרכה.

בשולי הדברים: יהיה מי שיטען שלשון עבר היא פועל יוצא לעובדה שמדובר בהוראת זיכרון, וזיכרון במהותו מתייחס אל העבר. תשובתנו אליו תהיה שהלשון 'היום הזה' יש בו הצבעה קונקרטיבית, וגם הלשון 'הוציאה אתכם מזה' המצביעה שוב על מצרים. ברוח זו של עכשוויות, מתבקש ניסוח כמו: "זְכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר אֲתֶם יוֹצִיִים (יֵצְאֶתֶם) מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֶבְדִּים כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ".

במשך זמן המאפשר תפיחה והשבחה. איסורו יתפרש כתואם למעשה הא-לוהי, שאינו תלוי בנסיבות העולם ואינו מותנה במגבלות הטבע - אות וסימן לחוזק ידו של א-לוהים.

נקודת ציון שנייה -

וְהָיָה כִּי יִבְיָאֵךְ ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנָעַנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְךָ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ: שְׁבַע יָמִים תֹּאכַל מִצַּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חָג לַה': מִצּוֹת יֹאכַל אֶת שְׁבַעַת הַיָּמִים וְלֹא יִרְאֶה לְךָ חֶמֶץ וְלֹא יִרְאֶה לְךָ שָׂאֵר בְּכָל גְּבֻלָּה: (שם, ה-ז)

כאשר יביאכם ה' אל הארץ המובטחת, ותהיו נתונים במרחב הניתן לכם - ולא כפי שאתם היום, נוודים נטולי מקום - ילבש איסור החמץ צורה ולבוש חדשים.

"שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצַּת" - לא יום אחד אלא שבעת ימים. לא שלילה והתרחקות מן החמץ, כי אם אכילת מצה, שבמהלך הכנתה תישמרו מן החמץ; בכך תדמה יצירתכם ליצירה הא-לוהית, ל"יד החזקה", שאינה נשענת על חוקי המציאות. "וביום השביעי חג לה" - בניגוד לשלב הראשון, שהתייחס אל יום היציאה ממצרים, כעת ההתייחסות היא אל היום השביעי, החותם את שבעת ימי אכילת המצה, ומעמיד להם קומה נוספת - חג לה³.

"בְּכָל גְּבֻלָּה" - זוהי נקודת ציון נוספת: אל מרחב הזמן שתואר קודם לכן, שבעת הימים, מצטרף כעת מרחב המקום - גבולו של האדם - ובו גלום גם ריחוק מופשט יותר מן החמץ. לא רק אכילה נאסרת, כי אם היראותו במרחב הנתון לאחריותו של האדם. הזמן, מקום, המרחב, אכילת המצה וההימנעות מהחמץ - כל אלה הם משכן חדש ל"יד ה' החזקה".

עבר בשירות ההווה

נקודת הציון הבאה - התרחשות בין דורית:

וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם: (שם, ח)

לא די בתרגומים השונים ליד ה' שליוותה את האדם בעת היציאה ממצרים, כעת הוא נתבע להעביר את המסר לדור אשר לא חווה את האירועים האלה. האב מצביע - 'בעבור זה', פירוש - 'בעבור הדברים האלה, המביעים את יד ה' החזקה, עשה ה' לי בצאתי ממצרים'⁴.

³ ציווי נוסף ביחס לאכילת מצה שבעת ימים פותח את הפסוק הבא: "מִצּוֹת יֹאכַל אֶת שְׁבַעַת הַיָּמִים". במה הוא מוסיף על הראשון? דומה שכך הוא: בראשון הנושא הוא שבעת ימים, מרחב זמן שבו מצווה אדם לאכול מצות. בזמן נתון, מזמין א-לוהים את האדם לפעולה פוזיטיבית של אכילה, של צריכה וקבלת חיות מן המצה, הדומה במהותה ליצירה הא-לוהית, לקונספציית היד החזקה. בשני - הנושא אינו הזמן, וגם לא ההוראה הישירה על האדם לאכול, אלא המצות. קיימות מצות - תופעה המקפלת בתוכה מושג רוחני - והן צריכות להיאכל. הכתוב אינו מורה לאדם מה לעשות, אלא מראה לו מציאות שצריכה להתחולל, וכמו מעצמו יבין שתפקידו ליטול עליה אחריות. בניגוד למופע הקודם, שהנושא בו הוא מרחב הזמן, וממילא המשך הפסוק מדבר גם הוא על זמן - "וביום השביעי חג לה" - כעת הנושא הוא המציאות המונחת לפתחו של האדם - המצות, וממילא המשך הפסוק הוא "ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בכל גבולך" - תיאור למרחב החיים שהוא בגבולו של האדם, ובו לא יראה חמץ. שוב, אין כאן הוראה על פעולות, אלא תיאור מצב שכמו מאליו צריך להתרחש - 'לא יראה', והאדם מעצמו יבין מה מוטל עליו לעשות כדי שמציאות שכזו תתרחש בפועל.

⁴ מדוע 'זה' ולא 'זאת'? אך מתבקשת היא לשון נקבה המתייחסת אל המצה, או אולי אל העבודה המתוארת קודם לכן: "וְעִבַּדְתָּ אֶת הָעֶבֶדָה הַזֹּאת בְּחֹדֶשׁ הַזֶּה!" נראה שהביטוי 'בעבור זה' - מתייחס אל כל המכלול שתואר קודם לכן. לשון

מילים אלו מפתיעות ביותר: עד כה ליוותה אותנו התפיסה שמטרת המצוות היא זיכרון יציאת מצרים, ואילו כאן החשבון הוא הפוך: 'בעבור המציאות שבה אני נתון כעת, כשחוזק היד מוצא את ביטויו בצורות ובמופעים שונים - עשה ה' לי אותות, מופתים ויד חזקה ביציאת מצרים'. הסיבה והמסובב התחלפו. כעת הנושא הוא חוזק היד, המופיע במרחב החיים שבו נתון האדם, והאירוע הגדול של יציאת מצרים משמש כ'טריגר', המאפשר לכל אלו להתקיים.

ובשליבים הבאים:

עבר בשירות העתיד

וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדְךָ וְלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ כִּי בְּיַד תִּזְקֶה הוֹצֵאתָ ה' מִמִּצְרָיִם: (שם, ט)

יד מגלמת את עולם המעשה. העשייה תלויה מעתה באות, והאות ייצר משמעות רוחנית, יוסיף קומה נבדלת אל העשייה. "לך" – מבטאת התייחסות אישית, פנימית. "לאות על ידך ולזכרון בין עיניך" - היד פועלת, העיניים רואות, ובמרחב הנתון ביניהן יהיה זיכרון. במבטו של האדם אל המציאות נוכח כעת אות, המנכיח בעולמו ממד נוסף, רוחני. ממד נוסף זה משויך גם הוא אל היד החזקה, וכפי שחותם הפסוק - "כי ביד תזקה הוצאתה ה' ממצרים". יחד עם זאת, בדומה להגדה לבנים, המתמקדת בהווה ולא בעבר - כעת המוקד אינו בזיכרון העבר כי אם בעתיד ובמטרה: "למען תהיה תורת ה' בפיך". האות והזיכרון ינכיחו ממד רוחני בחייו של האדם, יהפכו להיות תנועות חיים קיומיות, וההשלכה לכך תהיה בתורת ה' העשויה להיות שגורה בפיו של האדם ובחייו.

נקודת ציון חשובה היא האזכור הנוסף של הכניסה אל הארץ:

וְהָיָה כִּי יבֹאָה ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלְאַבְרָהָם וְנָתַנָּה לְךָ: (שם, י)

מדוע מציין משה שוב את הכניסה אל הארץ, לאחר שכבר הזכיר אותה (פסוק ה)? בעימוד הבא יוצבו שתי הכניסות אל הארץ, זו לעומת זו. שלד שתיהן דומה, יחד עם זאת קיים פער בין השתיים, המציב את הכניסה השנייה אל הארץ כשלב נוסף בהתפתחות.

כי יביאך אל ארץ – בשנית

וְהָיָה כִּי יבֹאָה ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי

כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ

וְלְאַבְרָהָם

וְנָתַנָּה לְךָ

כי יביאך אל ארץ

וְהָיָה כִּי יבֹאָה ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי

וְהַחֲתִי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַקְּבוּסִי

אֲשֶׁר נִשְׁבַּע

לְאַבְרָהָם

לְתַת לְךָ

נקבה הייתה מייצרת שיוך מוחשי יותר אל המצה או אל העבודה. לשון זכר מהווה התרחבות נוספת בתפיסת המרחב שבו נתון האדם, המכיל מכלול שלם של מופעים ליד ה' החזקה.

אָרץ זַבַּת חֵלֶב וּדְבָשׁ...

וְהַגִּדְתָּ לְבָנֶיךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר...

וְהִזְכִּירָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶיךָ מָתַי לֵאמֹר מַה זֹאת...

(שמות יג, ה; ח)

(שמות יג, יא; יד)

"אָרץ הַכְּנַעֲנִי הַחֲמִי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוֹסִי" – הפירוט מייצר מפגש קונקרטי, מוחשי, עם כל אחד מהעמים בנפרד. מתאים לשלב הסמוך לכניסה לארץ.

"אָשׁוּר וְנִשְׁבַּע" – השבועה משמשת לזיהוי הארץ אשר הביאך ה' אליה.

"אָשׁוּר וְנִשְׁבַּע לְאַבְתָּיִךָ לְתֵת לְךָ" – הארץ מובטחת בשבועה לאבות. זכות הנכנסים היא מכוח השבועה לאבותיהם, לא זכות משל עצמם.

"לְתֵת לְךָ" – הנתינה מתוארת כמגמה, אך עדיין אינה מתממשת. נתינה פירושה מעבר הארץ מרשות א-להים לרשות העם, שעשוי לייצר עמדה חדשה של העם נוכח ארצו. בשלב זה השיוך הוא בגדר חזון, לא מציאות.

"אָרץ זַבַּת חֵלֶב וּדְבָשׁ" – הארץ היא הנושא, עימה נפגשים וממילא תיאור מעלותיה מתבקש.

"וְהִזְכִּירָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶיךָ מָתַי לֵאמֹר מַה זֹאת" – הבן בעמדה של שואל. עמדה זו משקפת נתינת מקום לדור הבא, מרחב חירותי לעולמו של הבן, ואופי של דיאלוג לשיח בין הדורות.

ההתרחשות תתקיים מחר, שייכת במהותה אל העתיד.

ההתרחשות הבין-דורית תהיה ביום שבו תקיימו את המצוות.

קדושת הבכור - עתיד העם

כעת סוף סוף מגיע משה אל מצוות הבכורות. כפי שראינו בטבלה, בפסוקים המתארים את הכניסה הנוספת אל הארץ, שבועת א-לוהים לתת את הארץ מתייחסת אל הבנים, והאבות מתייצבים במעגל שני, כמי שמאפשרים לעתיד להתחולל. כעת יהיה לכך ביטוי נוסף:

וְהִזְכִּירָה כִּי יִבְאֵד ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלְאַבְתָּיִךָ וְנִתְּנָה לְךָ: וְהַעֲבַרְתָּ כָּל פֶּטֶר רִחֵם לַה' וְכָל פֶּטֶר שִׁגְרָה בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזְּכָרִים לַה': וְכָל פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְּשֵׂה וְאִם לֹא תִפְדֶּה וְעֲרַפְתּוּ וְכָל בְּכוֹר אָדָם בְּבִיחָה תִפְדֶּה: וְהִזְכִּירָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶיךָ מָתַי לֵאמֹר מַה זֹאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים: וְיָהִי כִּי תִקְרָא פְרַעֲה לְשִׁלְחָנוּ וְיִתְרַג ה' כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל פִּנּוֹן אֲנִי זָבַח לַה' כָּל פֶּטֶר רִחֵם הַזְּכָרִים וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אִפְדָּה: (שם, יא-טו)

⁵ ראה מאמרי 'בפתחו של חומש ויקרא', אתר חיבורים - בית מדרש - עיון והקשבה.

בפסוקים אלו מתוארת מצוות פדיון הבכורות. הבכור מקודש לה', והבאים לארץ מצטווים לפדותו. על פועלו של האב הפודה עשוי בנו לשאול: 'מה זאת?' ותשובת האב: בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים. תשובה זו נוכחת בפסוק שבו נשאלה השאלה, וחזמת אותו. במובן זה נראה שיש בה מענה לשאלת הבן. במעגל נוסף, ממשיך האב ומדבר על פרעה שהקשה לשלחנו, על ה' שהרג כל בכור בארץ מצרים, ועל הביטוי לכך – 'על כן אני זוכה ופודה את הבכורות'. משמעות המעגל הראשון: בדומה לשורת המצוות המביאות לידי ביטוי את יד ה' החזקה – על שום הקודש הדומיננטי המניע את מעגלי החיים שסביבו, כך במצוות פדיון הבן קדושת הבכור, מייצרת דומיננטיות דומה ביחס לכלל הבנים ("וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אֶפְרָיִם").

במעגל הנוסף: בשל התעקשותו של פרעה שלא לשלחנו הרג ה' כל בכור בארץ מצרים - "עַל כֵּן אֲנִי זֹכֵךְ לַה' כֹּל פֶּטֶר רֶחֶם הַנְּקָרִים וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אֶפְרָיִם". זה לעומת זה מוצבים הבכורים. בכורי ישראל בעמדת ייעוד אל הקודש, ומנגד בכורי מצרים בעמדה של אבדון. דומה שבפרספקטיבה רחבה יותר כך תיראה התמונה:

הבכור הוא הראשון לדור הבא, והדיבור עליו הוא במהותו דיבור על העתיד. התייחסות אליו כמקודש, כמוה כהכרזה על קדושת הדור הבא ועל תקוות העתיד. במכת בכורות הורג א-לוהים את בכורי מצרים, וכמו אומר 'לא' רבתי לעתידה. מנגד - הוא אומר 'כן' לבכורי ישראל, ויותר מכך - מייחס להם ערך וקדושה.

מצוות הבכור מצביעה על הקשר בין הא-לוהי לאנושי בתהליך יצירת חיים חדשים. בהתאם לכך, א-לוהים מזמן את העם אל החלק הא-לוהי המגולם בראשית החיים, והוא מצווה אותם לקדשו - 'לי הוא'. משה הולך צעד נוסף קדימה, אל הפדיון, ובכך מעניק לערך הא-לוהי ביטוי בכל רבדי החיים. נוכחות הא-ל ביצירת החיים תשמש מעתה מנוע לטיבו של התהליך העומד כעת לפתחו של העם: הכניסה לארץ והקורות בה.

נקודת מבט זו, שבה משתקפת מידת האחריות שהייתה למשה, נותנת את אותותיה על התהליך כולו, והיא עשויה לתת פשר לצביונה המחודש של מצוות הבכורות.

מבט אנושי

מה בין הבכור שעליו מצווה א-לוהים, לבין הבכור בתפיסת משה? א-לוהים מצווה לקדש בכור כמות שהוא, בשל היותו ראשית, וכמי שמשויך אל ה'. אביו של הבכור אינו מהווה נושא, אחיו אינם נזכרים, וגבול לא מוצב למידת שיוכו אל הקודש. והנה בא משה ומייצר לו הקשרים: בדבריו הוא פונה אל בעליה של הבהמה, אל האב הפודה את בנו, ואפילו הבהמה, אמו של הוולד, נוטלת חלק בסיפור; תחת הקידוש המהותני, הוא מדבר על מעבר מרשות לרשות או על פדיון, המשיב את הבכור אל חיק המציאות; בניגוד להתמקדות הראשונה בבכור כשלעצמו, בדברי משה הוא משויך אל כלל הבנים: "וְכָל בְּכוֹר אֶדְם בְּבִנְיָם תִּפְדֶּה". הווה אומר: הבכור הוא חלק ממשפחה, אליה הוא שב בפדיונו, והיא המשמשת מושא להתרחשות כולה.

מבט זה על נאום משה הינו קצה חוט בהבנת ההבדל שבין מילים היוצאות מפי הגבורה, לבין מילים היוצאות מפיו של משה ומליבו. הראשונות מגלמות מבט גבוה, ממרומים, ואל האחרונות מצורפת נקודת מבט אנושית, המזמנת בעצם קיומה את התורה אל המחוזות העמוקים של החיים.